

УДК 94(477): 061.22

Інженерно-технічні товариства Катеринослава на початку ХХ століття як прояв науково-технічної консолідації інженерного співтовариства

Ekaterinoslav engineering societies of early XX-th century as a manifestation of the scientific and technical consolidation of the engineering community

Надія Кушлакова¹

Nadezhda Kushlakova

¹ Західнодонбаський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, Дніпропетровськ, Україна
kushlakova@yandex.ru

Ключові слова:
 науково-технічні товариства, інженерна інтелігенція, Статут, відділення, відділ, структура товариства.

Анотація: Виявлено наявні науково-технічні товариства Катеринослава в кінці ХІХ-на початку ХХ ст.. Досліджено основні етапи їх організації та діяльності. З'ясовано характерні риси їх організаційної структури та форми інженерно-технічної діяльності. Визначено внесок інженерно-наукових товариств Катеринослави в розвиток науково-технічного потенціалу південного регіону держави.

Key words:
 science technical societies, engineering intellectuals, the Charter, branch, department, society structure.

Abstract— There was identified available Ekaterinoslav scientific and technical societies in the late 19th-early 20th centuries. There were studied the basic stages of their organization and activities. There were clarified the characteristic features of their organizational structure and the forms of engineering activity. The contribution of engineering - Katerinoslavshchina scientific societies in the development of scientific - technical potential of the southern region of the country.

Друга половина ХІХ ст. була періодом активного розвитку науки в Російській імперії, характерною рисою якого стало формування різноманітних громадсько-наукових об'єднань та організацій, що створювались з метою консолідації передової наукової і технічної думки та розповсюдження й популяризації наукового знання. Після впровадження реформ 1860-х років в країні швидкими темпами з'являються різноманітні вчені товариства: якщо в середині століття їх було 20-25, то на початку 1880-х років їх кількість становила близько 200, а в кінці 1890-х років – зросла до 340 товариств [1, с. 293]. При чому слід звернути увагу на те, що в кінці ХІХ ст. наукові товариства функціонували вже не лише в Петербурзі та Москві, а й в багатьох губернських і навіть повітових містах [16, с. 234].

Чільне місце серед такої великої кількості громадсько-наукових об'єднань займали науково-технічні товариства, що створювались з метою сприяння розвитку тієї чи іншої галузі науково-технічного знання. «Посилення діяльності учених товариств в пореформену епоху, – наголошує О. В. Соболева, – виявилось, насамперед, у виникненні нового типу подібних організацій – науково-технічних товариств. Цей різновид товариств був викликаний до життя запитами промисловості, що почала розвиватися, і прагненням передових учених та інженерів створити об'єднання, здатні задовольнити ці запити» [16, с. 143].

Найбільш відомим науково-технічним товариством, яке об'єднало в своєму колі представників

промислової буржуазії та передову технічну інтелігенцію, вважається Імператорське Російське технічне товариство (ІРТТ), створене в Санкт-Петербурзі в 1866 році за ініціативою вчених та представників інженерної думки. Історію створення та діяльності ІРТТ розглянув у своїй роботі М. Г. Філіппов, акцентуючи увагу лише на об'єднаннях інженерів і техніків, які знаходились в Петербурзі [21]. Останнім часом в сучасній історіографічній літературі з'явилась ціла низка робіт відомих вчених сучасності [12-14, 23] та молодих науковців [4-8, 10], у яких відтворено історію створення та діяльності інженерних товариств не лише в Петербурзі, а й в інших містах Російської імперії. Історію перших інженерних зборів і товариств Російської імперії розкрито в роботі В. С. Савчука, який дослідив перші спроби інженерної еліти міст Николаєва та Одеси по об'єднанню інженерів Півдня Росії [15]. Саме в Одесі в 1864 р. (тобто, ще до початку виникнення ІРТТ) розпочало свою діяльність Товариство інженерів, техніків та архітекторів. Пізніше, в 1866 р., розпочало свою діяльність Російське технічне товариство (РТТ). Перші інженерні товариства ставили перед собою близькі за змістом і напрямом діяльності цілі.

Від початку відділення РТТ відкривались в адміністративних центрах Російської імперії, але пізніше цей процес охопив промислово важливі регіони держави: Кавказ (нафта), Донбас (кам'яне вугілля), Кривбас (залізна руда) та ін. Найбільш інтенсивно почав розвиватись Південь Росії, а саме Донецько-

Криворізький залізорудний басейн – головна вугільно-металургійна база країни. На цей факт звертає увагу в своїй монографії М. Г. Філіппов: «Нагальна потреба в задоволенні запитів промисловості у зв'язку з місцевими умовами виробництва та відсутністю спеціальних державних установ, де подібні проблеми могли б знайти повне вирішення, послужили причиною відкриття декількох відділень на півдні Росії...» [22, с. 35].

Тому в цей період активно почала розвиватись вся Катеринославська губернія і сам Катеринослав, який ще на початку століття був звичайним пересічним містом Російської імперії, а вже в кінці XIX ст. в місті налічувалось «69 фабрик і заводів, з щорічним виробництвом на 9 млн. крб. і з 5-6 тис. робітників. Найголовніші: Олександрівський-Південноросійський рейкопрокатний, залізобудівний і механічний завод акціонерного товариства Брянських заводів; 7 парових млинів; трубопрокатний завод; 2 тютюнових фабрики; 4 заводи чавуноливарних і землеробних знарядь; 9 парових лесопилень; 4 заводи пиво- і медоваріння. Всього торгівельних і промислових закладів, великих і дрібних, 904» [2].

Провінційний Катеринослав став одним із значних та потужних центрів Півдня Російської імперії, в якому закономірно виникли наукові товариства: 1) Товариство катеринославських лікарів (1874 р.), яке мало на меті об'єднання лікарів міста для підтримки їх діяльності та вирішення різноманітних професійних проблем; 2) Катеринославське юридичне товариство (1898 р.), метою створення якого було вивчення права та розповсюдження юридичних знань серед населення міста; 3) Катеринославське наукове товариство (1901 р.), головна мета діяльності якого полягала у сприянні розповсюдженню знання серед пересічних громадян міста. Першим науково-технічним товариством Катеринослава стало відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ), яке було засновано в 1892 р., але розпочало свою роботу з деяких формальних причин лише через два роки.

Саме процес створення та діяльності науково-технічних товариств Катеринослава став предметом нашого дослідження. В процесі наукового пошуку було поставлено наступні завдання:

- виявити науково-технічні товариства Катеринослава в кінці XIX – на початку XX ст.,
- дослідити основні етапи їх створення та діяльності,
- з'ясувати характерні риси їх управлінсько-організаційної структури.

Історичних розвідок, які вміщують цілісне комплексне вивчення означеного питання, на сучасному етапі наукового дослідження відомо небагато. Тому, окремої уваги заслуговують одноосібні праці В. С. Савчука [12, 13] та у співпраці з автором даної статті [15], а також монографія П. О. Чернобая [23].

Бурхливий розвиток промисловості та високий рівень її концентрації на півдні Російської імперії зумовив в регіоні значне збільшення фахівців з інженерно-технічних спеціальностей. В середовищі науково-технічної інтелігенції зростало прагнення до об'єднання, спілкування, обміну думками, однією з форм фахової комунікації якої стали різноманітні інженерно-громадські та науково-технічні об'єднання. Активізація в Україні, в умовах її незалежності, досліджень з історії вітчизняної науки й техніки актуалізує пропонувану наукову розвідку.

На початку XX ст. у Катеринославі крім КВ РТТ діяло ще декілька науково-технічних об'єднань, таких як Катеринославське відділення Російського металургійного товариства (КВРМТ, 1912 р.), Товариство гірничих інженерів, що закінчили Катеринославський гірничий інститут (ТГІ КВГУ, 1911 р.), Науково-технічне товариство при Катеринославському гірничому інституті (НТТ КГІ, 1912 р.), Товариський гурток інженерів Катеринославського району (ТГІ Кр, 1909 р.), Товариство маркшейдерів півдня Росії (ТМПР, 1913 р.).

Вказані інженерно-громадські об'єднання різнилися як за своїм функціонально-дисциплінарним призначенням, так і за управлінсько-організаційною структурою. З метою проведення більш детального аналізу процесу організації та відкриття даних науково-технічних товариств та виконання поставлених завдань, ретельно дослідивши статутні положення, згрупуємо їх за процедурою типологізації, запропонованою в статті [11].

Першу групу досліджуваних нами громадсько-наукових об'єднань Катеринославщини складають два товариства, центральні відділення яких знаходились в Санкт-Петербурзі:

- Катеринославське відділення Імператорського Російського технічного товариства (1892),
- Катеринославське відділення Товариства гірничих інженерів (1903).

Відділення в своїй діяльності керувались інструкцією, розробленою і затвердженою відповідним центральним відділенням, підпорядковувались йому, узгоджували свої дії й напрями діяльності, а також щорічно звітували перед ним.

До другої групи ми віднесли товариство, що було створене при вищому технічному навчальному закладі Російської імперії його випускниками – Товариство інженерів, що закінчили КВГУ (1911, випускники Катеринославського вищого гірничого училища (КВГУ), пізніше Катеринославського гірничого інституту (КГІ, 1912)).

Об'єднання фахівців даної групи мали на меті, в першу чергу «взаємна допомога технологів», створення так званого професійного братства випускників КВГУ. Товариства випускників мали свої статuti, були самостійними в організації своєї діяльності, а членство визначалося тим вишем, який вони закінчили (в даному випадку КВГУ).

Третю групу складають самостійні, незалежні товариства, що знаходились не в столиці, а на периферії:

- Товариство маркшейдерів півдня Росії (1913),
- Товариський гурток інженерів Катеринославського району (1909).

Товариства третього типу мали свої статuti, в яких визначалась головна мета їх створення та діяльності, а саме об'єднання всіх представників інженерно-технічної інтелігенції відповідного регіону.

Отже, активна діяльність Російського технічного товариства та бурхливий розвиток промисловості в державі в цілому сприяв об'єднанню технічної інтелігенції та створенню і відкриттю низки відділень РТТ в різних регіонах Російської імперії. Для впорядкування процедури відкриття відділень РТТ в засіданні загальних зборів 1-го березня 1867 р. було затверджено «Підстави для відкриття відділень Російського технічного товариства в губерніях» [9]. Виходячи з цього документу Катеринославське відділення Російського технічного товариства отримало можливість офіційно розпочати свою діяльність 20 травня 1892 р. після затвердження

відповідної інструкції КВ РТТ. За Інструкцією Катеринославське відділення мало на меті сприяння розвиткові техніки та технічної промисловості півдня Росії. Катеринославське відділення РТТ, так само як й інші відділення, складалось з дійсних і почесних членів та членів-кореспондентів. Діяльність відділення координувала Рада у складі до 10 членів товариства, які обиралися загальними зборами. Цей орган управління керував усіма справами КВ РТТ і виконував роль ініціатора, організатора та спрямовуючої сили всієї діяльності науково-технічного товариства.

У структурі Катеринославського відділення було два відділи: електротехнічний (голова М. О. Іванов, секретар Г. Є. Євреїнов) і Постійна комісія з технічної та професійної освіти (голова К. І. Попель, секретар І. М. Лядков). У 1917 р. були організовані і розпочали свою діяльність три нові відділи: будівельно-дорожній (голова Д. В. Андожський), механічний і хіміко-металургійний (голова П. Г. Рубін). Робота відділів була орієнтована на вирішення не лише теоретичних проблем, деякі доповіді мали практичну направленість, а ціла низка досліджень виконувалась на замовлення господарсько-економічних відділів різних державних і приватних установ та підприємств.

Паралельно з відкриттям відділень Російського технічного товариства організувалася низка різноманітних громадських та суспільно-наукових товариств, а також товариств при вищих технічних навчальних закладах, створених їх випускниками. Так, при Імператорському Московському технічному училищі за ініціативою його випускників у 1877 р. було засновано Політехнічне товариство. При Санкт-Петербурзькому Технологічному інституті в 1889 р. було створено Товариство технологів. В 1887 р. розпочало свою діяльність Товариство гірничих інженерів-випускників Інституту корпусу гірничих інженерів, а випускники Інституту цивільних інженерів в 1894 р. заснували Товариство цивільних інженерів.

Практично всі товариства такого типу було створено при вищих технічних закладах, що також розміщувались в столичних містах Москва та Санкт-Петербург, але з економічним піднесенням південних промислових регіонів Російської імперії технічні виші було відкрито в Харкові (Харківський практичний технологічний інститут, 1885 р.) та Катеринославі (Катеринославське вище гірниче училище, 1899 р.), при яких, в свою чергу, також виникають товариства їх випускників: Південно-Російське товариство технологів (ПРТТ, 1895 р.) і Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище (ТІ КВГУ, 1911 р.). І це не дивно, бо в вищих навчальних закладах Російської імперії в досліджуваний період на значно високому рівні було поставлено не лише освітній, а й виховний процес. Сама система вищої професійної освіти, а також висококваліфікований професорсько-викладацький склад технічних вишів виховували в своїх учнів свідому корпоративну культуру, почуття гідності й гордості за свою справу.

На Катеринославщині нашу увагу привернуло саме Товариство інженерів, що закінчили КВГУ (ТІ КВГУ), яке ми віднесли до другої групи науково-технічних об'єднань. Першим об'єднанням інженерів-технологів на півдні Російської імперії стало Південно-Російське товариство технологів, засноване в 1895 р. випускниками Харківського практичного технологічного інституту. Як і всі аналогічні інженерно-наукові товариства, ПРТТ мало на меті не лише здійснення

науково-технічної діяльності, а й «взаємна допомога технологів». Тому не дивно, що гірничі інженери-випускники Катеринославського вищого гірничого училища, маючи на меті відкриття свого науково-технічного товариства, за основу своєї діяльності взяли Статут ПРТТ і розробили свій за його аналогією. Засновниками Товариства інженерів, які закінчили Катеринославське вище гірниче училище, виступили А. П. Виноградов і Г. Є. Євреїнов, які входили до складу першого випуску КВГУ. За існуючою на той час процедурою 29 вересня 1911 р. Міністерством внутрішніх справ було затверджено Статут «Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище», в якому мета створення була сформульована недвозначно: «а) об'єднати членів його на підґрунті наукової та практичної діяльності в технічній галузі, яке виражається в наданні можливості обмінюватися набутими знаннями і сприяти цим розвитку наук у вітчизні; б) надання допомоги нужденним членам і їх сім'ям; в) полегшення зносин між підприємцями з одного боку і членами товариства з іншого – в доставлянні місць і занять членам суспільства» [17, с. 1]. Завдання «вспоможения» (російськ.) в питаннях пошуку місця роботи та матеріальної допомоги членам товариства та їх сім'ям за Статутом було не менш важливим, ніж наукова і технічна діяльність. Саме значення слова «вспоможение» – пособие, материальная помощь» (російськ.), відображає головну ідею створення як Південно-Російського товариства технологів, так і Товариства інженерів, які закінчили Катеринославське вище гірниче училище.

В процесі наукового пошуку були віднайдені науково-технічні товариства, які ми віднесли до третьої групи громадсько-наукових інженерних об'єднань – самостійної товариства, головний відділ яких знаходився не в столиці, а на периферії:

– Товариство маркшейдерів півдня Росії (1913),

– Товариський гурток інженерів

Катеринославського району (1909). Як зазначалось вище, найбільш потужним центром наукової технічної думки на початку ХХ ст. був Санкт-Петербург, бо саме там знаходились головні технічні навчальні заклади держави – Санкт-Петербурзький Технологічний інститут (СТІ) та Петербурзький Гірничий інститут (ПГІ). Після закінчення інституту випускники підтримували між собою відносини і продовжували професійне спілкування, що привело до утворення ще однієї форми організації науковців – товариських гуртків. Першим таким гуртком, створеним за ініціативою випускників СТІ, став гурток інженерів Московського району, який поєднав у своєму колі всіх місцевих технологів-одномумців.

За аналогією з московськими технологами випускники СТІ, які проживали в Катеринославському районі, організувались в Товариський гурток інженерів (ТГІ), який розпочав свою діяльність у 1909 р. Гурток очолювало бюро з п'яти осіб, і від початку мав на меті об'єднання всіх представників інженерно-технічної інтелігенції Катеринославщини. Як бачимо, ТГІК був створений за ініціативою випускників Петербурзького гірничого інституту (як і товариства, які ми віднесли до другої групи). Різниця між цими інженерними співтовариствами полягає в тому, що ТІКВГУ було засновано, по-перше, за місцем знаходження вишу, а по-друге, об'єднував тільки випускників означено вищого технічного закладу.

Діяльність ТП була різноманітною і не обмежувалась лише науково-технічною проблематикою, бо, в першу чергу, це все ж був гурток в широкому розумінні цього слова, тому і форми організації його діяльності мали свої особливості, однією з яких було традиційне проведення колективних сімейних заходів та екскурсій з метою об'єднання інженерів і їхніх сімей – сімейні вечори з концертною програмою, танцями та дружньою вечерєю [3, с. 5].

Друге товариство, яке ми віднесли до третьої групи науково-технічних товариств Катеринослава – це Товариство маркшейдерів півдня Росії (ТМПР). В кінці XIX ст. однією з форм організації науки стали професійні з'їзди (лікарів, природознавців тощо). Створення ТМПР було ініційовано саме на одному з таких з'їздів – Першому з'їзді маркшейдерів півдня Росії, який відбувся в листопаді 1909 р. в м. Харкові.

В цей період проблеми гірничорудного освоєння та розвитку південної частини імперської території починають вирішуватись на державному рівні. В. І. Бауман, який очолював Особливу комісію з питань розробки проекту реформи маркшейдерської справи в Росії, порушив клопотання про скликання першого місцевого з'їзду маркшейдерів півдня Росії, бо саме цей регіон на початку XX ст. став найбільш значущим в промисловому відношенні і найбільше за інші райони потребував перебудови та нової організації маркшейдерської справи.

Отже, ініціатива створення Товариства маркшейдерів півдня Росії виникла на I з'їзді маркшейдерів півдня Росії, основні положення Статуту було розглянуто в засіданні Бюро II з'їзду, серед яких:

1. Назва товариства,
2. Район дій,
3. Особовий склад товариства,
4. Способи вступу до товариства та вибуття з нього добровільне чи примусове,
5. Капітали товариства: основний, запасний і способи їх утворення,
6. Право придбання майна рухомого і нерухомого,
7. Призначення капіталів і майна у разі закриття товариства добровільного або примусового,
8. Право на утворення відділень товариства,
9. Право влаштування установ – просвітніх, благодійних і т. п.,
10. Склад, права та обов'язки правління товариства,
11. Скликання загальних зборів і предмети їх ведення,
12. Корпоративний суд,
13. Ревізійна комісія» [19, с. 102].

Як бачимо, Статут за структурою і змістом мало чим відрізнявся від типових статутів інших наукових об'єднань того часу. Але для периферійного товариства пункт № 8 складав неабиякий виняток. Товариство маркшейдерів півдня Росії планувало мати в своїй структурі відділення по всій території Російської імперії. Саме це положення в Статуті дає підстави виокремити це товариство навіть в окрему групу товариств за типологією проф. В. С. Савчука [11].

Головні напрями діяльності створеного товариства випливали з мети, сформульованої у Статуті:

а) об'єднати членів Товариства у спільній роботі з питань наукових, технічних і побутових, що стосуються діяльності маркшейдера;

б) надавати в міру можливості нужденним членам Товариства допомогу у формі пошуку для них занять, видачі позик і одноразової або періодичної допомоги та пклування про їх сім'ї» [20, с. 52].

Очевидно, що в першу чергу товариство мало на меті об'єднання членів не лише в питаннях науково-технічних, але й побутових у формі матеріальної та практичної підтримки самих членів, а також їхніх сімей.

Отже, розглянувши науково-технічні товариства Катеринослава в зазначений період, ми бачимо, що у складі, принципах і порядку організації діяльності, структурі мали як спільні, так і відмінні характеристики. Так, щодо складу слід зауважити, що товариства здебільшого склались з дійсних та почесних членів. В окремих випадках у складі передбачено наявність членів-«сореєнователів» (російськ.) (Товариство інженерів, що закінчили КВГУ, Товариство маркшейдерів півдня Росії). Зазвичай дійсними членами виступали інженери різної спеціалізації (гірничі, цивільні, військові, рудничні, шляхів сполучення, технологи, механіки, будівельники, хіміки, металурги тощо). Обмеження на членство в товаристві було лише в ТІКВГУ, бо дійсними членами могли бути лише випускники Катеринославського вищого гірничого училища. З огляду на те, що в Катеринославі одночасно працювало декілька науково-технічних інституцій, то, зрозуміло, що одні й ті само особи входили до складу різних товариств одночасно. Так, порівнявши, наприклад, списки членів КВ ІРТТ і Товариського гуртка інженерів або Товариського гуртка інженерів та Товариства маркшейдерів півдня Росії, знаходимо значну групу інженерів, які входили до складу обох науково-технічних об'єднань.

Управління діяльністю здійснювали обрані на загальних зборах керівні органи (Рада, Бюро або Правління), до складу яких входили 5-7 осіб, що обирались загальними зборами таємним голосуванням терміном на 1 рік.

Структура товариств також була дещо подібною, виходячи з напрямів діяльності та фахового спрямування членів – відділення або відділи (ТМПР – відділення за місцем знаходження (філії) і КВРТТ – відділи електротехнічний, Постійна комісія з технічної та професійної освіти, будівельно-дорожній, механічний і хіміко-металургійний), різні бюро (ТПКр – лекційне, екскурсійне, довідково-посередницьке). Крім того, для вирішення окремих важливих для регіону питань створювались тимчасові Комісії, що мали місце в роботі Катеринославського відділення РТТ, Товариства випускників КВГУ, Товариського гуртка інженерів Катеринославського району.

В організації інженерно-наукової діяльності значною була і видавнича діяльність. Кожне товариство мало своє друковане видання, в якому висвітлювались актуальні питання науково-технічного, професійного, прикладного, суспільно-економічного характеру тощо. Так, КВРТТ друкувало свій журнал «Записки Катеринославського відділення РТТ», ТМПР – перший в Російській імперії фаховий журнал «Известия общества маркшейдеров», Товариства випускників КВГУ – журнал «Новости техники и промышленности», Товариського гуртка інженерів Катеринославського району – «Годовые отчеты о деятельности», в яких друкувались звіти про поточні справи й доповіді.

В процесі наукового пошуку віднайдено цілу низку архівних та інших документальних джерел, що дають

змогу не тільки відтворити історію створення та відкриття інженерно-громадських об'єднань, а й дослідити різні форми фахової комунікації науково-технічної інтелігенції промислово розвинених регіонів України у другій половині XIX – на початку XX ст.

З проведеного дослідження, підсумовуючи все вищевказане, можна зробити висновки:

1. Організація та відкриття науково-технічних товариств Катеринослава, були викликані об'єктивними соціально-економічними умовами, які склалися в Російській імперії на початку XX ст.: бурхливий розвиток південних регіонів держави у зв'язку з відкриттям та розробкою покладів корисних копалин Донбасу. В означений період в місті успішно працювали: Катеринославське відділення Російського технічного товариства, Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище, Товариський гурток інженерів Катеринославського району, Товариство маркшейдерів півдня Росії.

2. В процесі наукового пошуку було вперше досліджено історію заснування та діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району, Товариства маркшейдерів півдня Росії, Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище через вивчення процедури затвердження Статуту за архівними матеріалами, що вперше введені до наукового обігу.

3. Інженерно-громадські об'єднання різнились як за своїм функціонально-дисциплінарним призначенням, так і за управлінсько-організаційною структурою. Беручи до уваги вказані характеристики, товариства було об'єднано за подібними ознаками в три групи:

1) товариства, центральні відділення яких знаходились в Санкт-Петербурзі: Катеринославське відділення Імператорського Російського технічного товариства, Катеринославське відділення Товариства гірничих інженерів,

2) товариство, що було створене при вищому технічному навчальному закладі Російської імперії його випускниками – Товариство інженерів, що закінчили КВГУ,

3) самостійні, незалежні товариства, що знаходились не в столиці, а на периферії: Товариство маркшейдерів півдня Росії, Товариський гурток інженерів Катеринославського району.

4. Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище і Товариський гурток інженерів Катеринославського району були одними з перших науково-технічних товариств на теренах сучасної України, в основу діяльності яких було закладено, в першу чергу, ідею об'єднання інженерної інтелігенції з метою взаємодопомоги, «вспоможения» (російськ.) в питаннях працевлаштування, матеріальної допомоги не лише членам товариства, а й членам їх сімей.

5. Визначено внесок інженерно-наукових товариств Катеринославщини в розвиток науково-технічного потенціалу південного регіону держави. 1) Науково-технічна діяльність: розробка та практичне втілення питань інженерно-технічного змісту, оприлюднення результатів наукових досліджень членів товариств, організація та участь у виставках і з'їздах, 2) Популяризаційна діяльність через лекційну роботу, організацію та проведення екскурсій і бесід, 3) Просвітницька діяльність: організація роботи різноманітних професійних і повторювальних курсів, шкіл для робітників та їх дітей, 4) Видання власних

фахових інженерно-наукових журналів, звітів і протоколів: «Записки Катеринославського відділення РТТ», «Известия общества маркшейдеров», «Новости техники и промышленности», «Годовые отчеты о деятельности», в яких друкувались звіти про поточні справи й доповіді.

Джерела та література:

1. Бастракова М.С. Наука: власть и общество// Очерки русской культуры XIX века. – Т. 2. – М., 2000. – С. 384

2. Вєсь Катеринослава. – Катеринослава, 1913 г.

3. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Катеринославской губернии за 1913-1914 гг. / С приложением. – Катеринослава, 1914. – 33 с.

4. Звонкова Г. Л. Історія діяльності Південно-російського товариства технологів. / Г.Л. Звонкова // Матеріали 10-ої наукової конференції "Актуальні питання історії науки і техніки". (м. Київ, 6-8 жовтня 2011 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2011. – С. 37-39.

5. Кушлакова Н. М. Інженерно-громадські об'єднання в промислово розвинених регіонах України як форма фахової комунікації: друга половина XIX – початок XX ст. / Н. М. Кушлакова // Історичний архів. – 2014. – Вип. 14. – С. 140-147.

6. Кушлакова Н. М. Соціально-економічні засади виникнення та законодавчі основи діяльності Південно-російського товариства технологів / Н.М. Кушлакова. // Питання історії науки і техніки. – 2012. – № 2. – С. 12-20.

7. Кушлакова Н. М. Засновники Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства: діяльність та внесок у розвиток ХВ ІРТТ/ Н. М. Кушлакова // Матеріали 9-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Житомир, 7-9 жовтня 2010 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2010. – С. 259-261.

8. Кушлакова Н.М. Товариський гурток інженерів Катеринославського району: створення, відкриття та перші роки діяльності (1908-1910 рр.)/ Н.М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: Наук. щорічник. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2011. – Вип. 8. – С. 120-129.

9. Основания для открытия отделений Русского технического общества в губерниях // Записки Русского технического общества. – 1867. – Вып. 1. – С. 51-53.

10. Пилипчук О. О. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871-1919): дисертація на здобуття наук. ступеня к. і. н. / О. О. Пилипчук. – К, 2006.

11. Савчук В. Громадсько-наукові об'єднання: процедури типологізації / В. Савчук / Ейдос. – 2009. – Вип. 4. – С. 153-164.

12. Савчук В.С. Катеринославское отделение русского технического общества: основные направления и итоги деятельности / В. С. Савчук // Нариси з історії природознавства і техніки. – К.: Наук. думка, 1994. – Вип. 41. – С. 87-101.

13. Савчук В. С. Естественнаучные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994. – 232 с.

14. Савчук В.С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи / В. С. Савчук // Вопросы истории естествознания и техники. – М.: Наука. – 1992. – № 1. – С. 105-111.

15. Савчук В.С. Створення та перші роки діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства / В. С. Савчук, Н.М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2009. – Вип. 6. – С. 130-138.

16. Соболева Е. В. Организация науки в пореформенной России / Е. В. Соболева – Л.: Наука, Ленингр. отдел., 1983. – 262 с.

17. Устав общества вспоможения технологов под названием «Южно-Русское общество технологов». – Харьков: Тип. Зильберберга, 1895. – 23 с.

18. Устав Общества инженеров, окончивших Екатеринославское высшее горное училище. – Екатеринослав, 1911. – 15 с.

19. Устав Общества маркшейдеров (Проект, отредактированный III-м Съездом маркшейдеров Ю. Р. в январе 1912 г.) // Маркшейдерские известия. – Вып. 6. – Екатеринослав, 1912. – С. 47-53.

20. Устав Общества маркшейдеров // Маркшейдерские известия. – Вып. 7. – Екатеринослав, 1914. – С. 52-58.

21. Устав Одесского общества инженеров и архитекторов за 1864 г. // Державний архів Одеської області. – Ф. 2, Оп. 1, Д. 645 а.

22. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества России (1866-1917). Учеб. пособие / Н. Г. Филиппов – М.: / Б.и /, 1976. – 214 с.

23. Чернобай П. О. А. Ф. Родзевич-Білевич – один із представників науково-технічної інтелігенції Катеринослава початку ХХ ст. / П.О. Чорнобай // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2011. – Вип. 6. – С. 109-113.

Кушлакова Надія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, зав. кафедри соціально-гуманітарної та фундаментальної підготовки Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом